

ПЛАТОН И СТОИЧКО УЧЕЊЕ У БОГОСЛОВЉУ ИПОЛИТА РИМСКОГ*

Мирослав С. Марковић

У свом ремек-делу, познатом као *Побијање свих јереси [Refutatio omnium haeresium]* (написаном у Риму између 222. и 235. године), Иполит Римски наглашава значај свог богословља у поређењу са безбројним јеретичким доктринама, и нарочито патрипасијанизмом свог највећег ривала, папе Калиста (Увод 6; X. 4; X. 5. 1 & 2; X. 31. 6 & 34. 1). Иполит своје учење назива *Исџином*, и мислим да је овај појам за њега имао нарочито значење. Према мом мишљењу, овај појам означава Духа Светога као преносиоца божанске истине човеку, као Духа Истине, једном речју — саму Истину.¹ Чини се како се за предложено тумачење може пронаћи потврда у Иполитовој мисли.

Размотримо у том светлу следеће изразе.

(1) Истина ће *наџросџо својим џојављивањем*, побити било коју заблуду (X. 5. 1 *μόνον φανεῖς ἐλέγξει τὴν πλάνην*).²

* Изворник: Miroslav Marcovich, „Plato and Stoa in Hippolytus' Theology“, *Illinois Classical Studies*, Vol. XI, No. 1–2 (1986): 265–269. Превод са енглеског: Маријана и Срећко Петровић.

Богословље Иполита Римског веома је важно за историју хришћанског вероучења. Како је с друге стране невелики број српских аутора који су изучавали Иполитову мисао, у овој свесци *Теолошких џоџлега* доносимо превод чланка о Св. Иполиту из пера Мирослава С. Марковића (1919–2001), једнога од најзначајнијих класичара 20. века — који је углед стекао у свету, док је у отаџбини такоређи заборављен (*наџ. џрев.*).

¹ Уп. G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon* (Oxford: Oxford University Press, 1961), s. v. *ἀλήθεια*, B, 4, и *αὐτοαλήθεια*, 4.

² Текст наводим према свом издању Иполитовог дела: *Hippolytus. Refutatio omnium haeresium*, Patristische Texte und Studien, im Auftrage der Patristischen Kommission der

(2) Иполитова тврдња (Увод 7), „проповедамо све што је Истина, благодаћу Оца, прислужила људима“ (*ὅσα ἡ ἀλήθεια ὑπὸ τῆς τοῦ πατρὸς χάριτος παραλαβοῦσα ἀνθρώποις διηκόνησε, ταῦτα ... κηρύσσομεν*), само је синоним за његов претходни израз (Увод 6), „то што нам је Дух Свети предао, делимо са свима људима“ (*ὅσα παρέχει τὸ ἅγιον πνεῦμα πᾶσιν ἀφθότως κοινωνοῦντες*).

Иполитово Истинито учење сачињава три закључна поглавља његовог *тагнуит опус* (X. 32–34), као његов *корωνίς* (X. 5. 2). Његово богословље је веома сложено, учено, и прилично занимљиво.³ У овој филозофској свесци часописа *Illinois Classical Studies*, ограничићемо се на истицање главних филозофских извора Иполитовог надахнућа. Постоје их два — Платон и стоичко учење.

Плаῖон. Према Иполиту, пре стварања, Бог је најпре у свом уму замислио идеје или образе будућих бића — *αἱ ἐν τῷ πατρικῷ [νῷ] ἐννοηθεῖσαι ἰδεαί* (X. 33. 2). Овај чин се назива „Очева умна замисао“ (*ἡ τοῦ πατρὸς ἔννοια*). Остављајући по страни грчке терминолошке претходнике појма *ἐννοια*, мислим да су највероватнији извори Иполитовог надахнућа мисао Јустина Мученика (1. *Αἰολοῖτιја* 64. 3 — *ἐννοηθέντα τὸν θεὸν διὰ Λόγου τὸν κόσμον ποιῆσαι*) и посебно мисао валентинијанског гностика Птоломеја, којег Иполит цитира у *Ref. VI. 38. 5*. Према Птоломејевом схватању, Отац (односно Дубина [Bythos]) има две дружбенице, тежње или силе — *Ἐννοϊαν καὶ Θέλησιν* — *πρῶτον γὰρ ἐνενοήθη τι προβαλεῖν, ἔπειτα ἠθέλησε*. Приметимо да се оба деловања Бога Творца — замишљање и воља — јављају и у Иполитовом богословљу — *ὅσα [αὐτὸς] ἠθέλησε ποιεῖν* (X. 32. 1); *ὅσα γοῦν ἠθέλησεν ποιεῖν ὁ θεός ...; ὅτε δὲ [ὅσα] ἠ[θέλησεν] ὡς ἠθέλησε καὶ ἐποίησεν ...* (X. 33. 6–7); *Λόγος ἐν ἑαυτῷ φέρων τὸ θέλειν τοῦ γεννηκότος* (X. 33. 2); *τὸ ἀρέσκον θεῷ* (*ibid.*).

Као следећи корак, Бог ствара четири основна начела (*ἀρχαί*) или прве суштине (*αἱ πρῶται οὐσίαι*) будућих бића — ватру и дух (*πνεῦμα*, не ваздух), воду и земљу (X. 32. 2 и 33. 4). Према Иполиту, бића су створена или од једне суштине (*τὰ μονοούσια*) или комбиновањем четири елемента. Овај процес комбиновања назива се „мешање живих организама“ (*σύνδεσμος*, X. 32. 2), и по свом пореклу је највероватније

Akademien der Wissenschaften in der Bundesrepublik Deutschland herausgegeben von K. Aland und E. Mühlenberg, Band 25 (Berlin: Walter de Gruyter, 1986).

³ О Иполитовом богословљу упореди чланак који је написао М. Ричард [M. Richard] у *Dictionnaire de Spiritualité*, Fascicules 44–45 (Paris: Beauchesne, 1968), s. v. Hippolyte de Rome, 545–571; L. Bertsch, *Die Botschaft vom Christus und unserer Erlösung bei Hippolyt von Rom: eine materialkerygmatische Untersuchung* (Trier: Paulinus-Verlag, 1966).

платонистички (упореди, на пример, *Tim.* 73 b 3 — *ἡ ψυχὴ τῷ σώματι συνδουμένη*; *Symp.* 202 e 6 — *ὥστε τὸ πᾶν αὐτὸ αὐτῷ συνδεδέσθαι*).

Следујући овој теорији „спајања елемената у целину (организам)“, Иполит закључује како само она бића која су саздана од једне суштине јесу нераспадљива, будући да не могу бити „поништена“: „која су од једне [суштине] бесмртна су (јер им не следује разрешење (= распадање), пошто се једно никада не распада) док се оно што је из двоје или троје или четворо разлаже. Стога се назива и трулежно (= пропадљиво) јер их смрт призива пошто потребују разрешење (= распадање)“ — *καὶ τὰ μὲν ἐξ ἑνὸς ἀθάνατα ἦν (λύσις γὰρ [αὐτοῖς] οὐ παρακολουθεῖ τὸ γὰρ ἐν οὐ λυθήσεται πώποτε), τὰ δὲ ἐκ δύο ἢ τριῶν ἢ τεσσάρων λυτά. διὸ καὶ θνητὰ ὀνομάζεται ὁ θάνατος γὰρ τοῦτο κέκληται, ἡ τῶν δεδεμένων λύσις* (X. 32. 3).

Дакле, идеја како све оно што је здружено у једно може да буде поништено и да ишчезне је платонистичка. Упореди, на пример, *Tim.* 41 a 7 — *τὸ μὲν οὖν δὴ δεθὲν πᾶν λυτόν*. Овде није потребно улазити у расправу о томе да ли је Иполит доследан овој идеји. Укратко речено, мислим да јесте доследан, али елиптичан (*ἰκανὸν οὖν νῦν [ἔστι ταῦτα] τοῖς εὖ φρονοῦσιν ἀποκεκρίσθαι ... τὸ δὲ νῦν ἰκανὸν [δοκεῖ] εἶναι ἐκθέσθαι τὰς αἰτίας*, X. 32. 4–5). По свој прилици, једино биће сачињено од једне једине суштине јесте Дух Свети (*Πνεῦμα*). Христос, Логос, састоји се од божанске суштине Очево (*οὐσία ὑπάρχων θεοῦ*, X. 33. 8). Сунце, месец и звезде су саздани од ватре и духа, и стога су распадљиви. Исти је случај и са светом (*ὁ δὲ κόσμος ... ἐπιδέχεται καὶ λύσιν*, X. 33. 8). Ако је моја рестаурација оштећеног текста исправна, анђели су *шакође* саздани од ватре и духа (уп. Стари Завет, Пс. 103, 4, и Григорије Богослов, *Orat. theol.* 28. 31 и 31. 15). Сходно томе, они су такође и потенцијално распадљиви. Коначно, када Иполит тврди како су рибе и птице саздане од воде, док су рептили, звери и друге животиње саздани од земље, мислим како би то требало да разумемо као „*ἕρвенсѡвено* од воде, односно земље“. Јер, очигледно, животиње нису *τὰ μονοούσια* и стога нису нераспадљиве.

Човек је саздан од сва четири елемента — *ἐκ πασῶν σύνθετος οὐσιῶν* (X. 33. 7). Ова идеја је такође платонистичка. Упореди *Tim.* 42 e – 43 a, и Албина који јасно каже: „Јер су богови саздали првоначалног човека од земље и ватре и ваздуха и воде“ — *οἱ δὲ θεοὶ ἔπλασαν μὲν προηγουμένως τὸν ἄνθρωπον ἐκ γῆς καὶ πυρὸς καὶ ἀέρος καὶ ὕδατος* (*Epitome* 17. 1, ed. Hermann, *Plato*, Vol. VI, 172).

Треће Иполитово сусретање са платонизмом се изгледа догађа у његовој реинтерпретацији делфијског императива *Γνῶθι σεαυτόν* — *Угнознај самој себе* (наведеног у *Ref.* I. 18), у смислу „Човече, схвати да

си бо̀лики“ — [καὶ] τοῦτ' ἔστι τὸ “γνώθι σεαυτόν”, ἐπιγινούς [ἐν σεαυτῷ] τὸν πεποικότα θεόν (X. 34. 4). Несумњиво, Иполит се позива на Стари Завет, тј. на Пост. 1, 26 (место на које упућује у X. 34. 5) — човек је створен по Божијем образу и подобију. Али у Старом Завету не постоји заповест „Упознај себе“. С друге стране, реинтерпретација *Γνώθι σεαυτόν* у смислу *Γνώθι τὸ θεῖον ἐν σεαυτῷ* — Упознај Бога у себи — налази се у дијалогу Алкидијад I 133 с 4 — „Дакле, Богу је подобан (= сличан) овај [део душе], и ко у њега гледа све божанско спознајући... тако ће заиста доћи до спознања себе“ (*Τῷ θεῷ ἄρα τοῦτ' ἔοικεν αὐτῆς, καὶ τις εἰς τοῦτο βλέπων καὶ πᾶν τὸ θεῖον γινούς, ... οὕτω καὶ ἑαυτέν ἄν γινοίη μάλιστα*).

Напоследку, кроз свој *Еленхос* Иполит одбацује Платонову паганску философију — и Валентина назива *Πλατωνικός, οὐ Χριστιανός* (VI. 29. 1) — да би на крају у свом богословљу подлегао платонистичкој опсени, као што је то Атинагора учинио пола века раније.

Стиоичко учење. Иполитова христологија показује необичну мешавину стоичких и хришћанских идеја. Насупрот учењима Ноета и Калиста, према Иполиту Син не сапостоји са Оцем, већ је прво био умно замишљен а затим рођен од Оца као било које друго биће — *Οὗτος οὖν [ὁ] μόνος ... θεὸς Λόγον πρῶτον ἐννοηθεὶς ἀπογεννᾷ* (X. 33. 1). Једина значајна разлика између „прворођеног“ Сина (Кол. 1, 15) и остатка творевине налази се у чињеници да се Син састоји од чистог бића, односно од исте суштине као Отац („Он је једини рођен од суштог (= од постојећег) јер у Оцу беше, одакле је и рођен“ — *τοῦτον [οὖν] μόνον ἐξ ὄντων ἐγέννα' τὸ γὰρ ὄν αὐτὸς ὁ πατήρ ἦν, ἐξ οὗ τὸ γεννηθέν*, X. 33. 1; „Логос... има суштину Божију“ — *ὁ Λόγος ... οὐσία ὑπάρχων θεοῦ*, X. 33. 8), док су остала бића саздана од једног од основних четири елемента или од више њих.

„Прворођени“ Син постоји у Оцу као његово *иманентно промишљање* о свету („не Логос као глас, већ као унутрашње промишљање о свему“ — *οὐ Λόγον ὡς φωνήν, ἀλλ' ἐνδιάθετον τοῦ παντός λογισμόν*, X. 33. 1). Када је Отац одлучио да створи свет, он је, по свој прилици, отворио уста, и његово *иманентно промишљање* — *унутрашњи Лоγος* (*ἐνδιάθετος λόγος*) постало је у том тренутку *изговорена реч* (*профорикὸς λόγος*). Управо ова изговорена Реч постаје Очев једини *извршилац стварања* — *καὶ αἴτιον τοῖς γινομένοις Λόγος ἦν* (X. 33. 2); *ἵνα Λόγος ὑπουργῇ* (33. 4); *ὅσα γοῦν ἠθέλησεν ποιεῖν ὁ θεός, ταῦτα Λόγῳ ἐδημιούργει* (33. 6); *τα[ῦτα] δὲ πάντα διώκει ὁ Λόγος ὁ θεοῦ* (33. 11). Иполитов елиптический приступ најбоље је илустрован у христологији Теофила Антиохијског (*Ad Autolycum* II. 10 & 22): „Потом Бог, имајући свој унутрашњи Логос као свој сопствени део рађа га, производећи га заједно са својом сопственом премудрошћу, пре свих ствари“ — *Ἐχων οὖν ὁ θεὸς τὸν ἑαυτοῦ λόγον ἐνδιάθετον ἐν*

τοῖς ἰδίοις σπλάγχνοις (уп. Пс. 109, 3), ἐγέννησεν αὐτόν ...; ὁπότε δὲ ἠθέλησεν ὁ θεὸς ποιῆσαι ὅσα ἐβουλεύσατο, τοῦτον τὸν λόγον ἐγέννησεν προφορικόν, “πρωτότοκον πάσης κτίσεως ...” (Кол. 1, 15).

Разликовање две врсте Логоса — „унутрашње“ (ἐνδιάθετος) и „изговорене речи“ (προφορικὸς) — јасно је стоичког порекла,⁴ а могуће је да му је претходила мисао Платона (Софисти 263 е) и Аристотела (нпр., *Anal. Post.* А 10, р. 76 b 25). Међутим, као што нам показују примери Теофила Антиохијског, Иринеја Лионског (*Adv. haer.* II. 12. 5), или Оригена (*Contra Celsum* VI. 65), оно је у време Иполита Римског било добро утврђено.⁵

Проблем се, међутим, налази у функцији Логоса као *ἰλασα* (φωνή). Можемо разумети да је стоички *προφορικὸς λόγος* ништа друго до изговорени *ἰлас*, или, како Иполит то каже, ὁ λόγος ὁ θεοῦ ..., ἢ πρὸ ἐωσφόρου φωσφόρος φωνή (X. 33. 11); (Χάος) ὑπὸ λόγου φωνῆς μὴ καταλαμφθέν (X. 34. 2); „[Тога Логоса кога има у себи, и који је невидљив створеном свету, учинио је видљивим.] Као први глас изречен, и као светлост од светлости рођен, свој сопствени ум је поставио за Господа твари, који је раније само њему био видљив“ — φωνὴν φθεγγόμενος καὶ φῶς ἐκ φωτὸς γεννῶν προῆκεν τῇ κτίσει κύριον τὸν ἴδιον νοῦν (*Contra Noetum* 10, р. 253. 5 Nautin; уп. 2. Петр. 1, 19).

Такође, можемо разумети да Логос служи као „глас Божији“ људима (Адаму, пророцима и другима). Размотримо, нпр., *Ref.* X. 33. 13: καὶ ταῦτα [δέ] ὁ θεὸς ἐκέλευε λόγῳ, ὁ δὲ λόγος ἐφθέγγετο λέγων [τοῖς προφήταις]..., или Теофила (II. 22) Ὁ δὲ λόγος αὐτοῦ, δι’ οὗ τὰ πάντα πεποίηκεν, ... ἀναλαμβάνων τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός, ... οὗτος ὠμίλει τῷ Ἀδάμ. ... φωνὴ δὲ τί ἄλλο ἐστὶν ἄλλ’ ἢ ὁ λόγος ὁ τοῦ θεοῦ, ὅς ἐστιν καὶ υἱὸς αὐτοῦ;

Оно што је необично у Иполитовој христологији јесте чињеница да Логос у себи носи Очево идеје као *ἰлас* — ἅμα γὰρ τῷ ἐκ τοῦ γεννήσαντος προελθεῖν ... [ὡς] φωνὴν εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τὰς ἐν τῷ πατρικῷ [νῷ] ἐννοηθείσας ιδέας (X. 33. 2). Ако Иполита разумем исправно, он покушава да нам саопшти како Логос испуњава своју демијуршку дужност *ὑρεображавајући* Очево *иманентне идеје* у *изговорене речи*. Како можемо објаснити овакву службу Логоса? Свакако, овде немамо посла са фолклорним мотивом стварања света звуцима Демијургове музике. Нити изгледа да Логос бића преводи у постојање њиховим једноставним именовањем, дајући им име (у смислу Василидовог *ὀνόματι μορφοῦν*, *Ref.* VII. 18. 1).

⁴ Уп., нпр., Max Pohlenz, *Die Stoa*² I (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1959), 39; 185; 373 ff.; 412; 435; 451. – II (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1955), Erläuterungen.

⁵ Овде је довољно упутити на следећи чланак: M. Mühl, „Der lōgos endiāthetos und prophorikōs von der älteren Stoa bis zur Synode von Sirmium 351“, *Archiv für Begriffsgeschichte* (Bonn, Bouvier), VII (1962): 7–56.

Јер од самога Иполита учимо како се именоване бића није подударало са њиховим самим стварањем — *ὅτε δὲ [ῥῶσα] ἤ[θελῆσεν] ὡς ἠθέλησε καὶ ἐποίησεν, ὀνόμασιν [αὐτὰ] καλέσας ἐσήμηνεν* (X. 33. 7).

Будући да у нашем случају ниједна стоичка теорија језика није од користи, једини предлог који сам тренутно у могућности да понудим јесте да Логос преображава Очево идеје у глас у својој традиционалној старозаветној улози „гласа Божијег“. Упореди, нпр., Пост. 1, 3: „И рече Бог нека буде светлост; и би светлост“ — *καὶ εἶπεν ὁ θεὸς γενηθήτω φῶς. καὶ ἐγένετο φῶς*, са Василидовим тумачењем (*Ref.* VII. 22. 3), „јер није написано када је светлост настала, већ само каже да је настала од гласа“ — *οὐ γὰρ γέγραπται πόθεν γέγονε τὸ φῶς, ἀλλ' αὐτὸ μόνον [τὸ γενόμενον] ἐκ τῆς φωνῆς τοῦ λέγοντος*. ... Или са Иполитовим схватањем (*Contra Noetum* 10): „Бог који једини постоји и нема ничег што му је истовремено (= синхроно), одлучио је да створи свет; замисливши тај свет, пожелео га је, и изрекавши створио“ — *Θεὸς μόνος ὑπάρχων καὶ μηδὲν ἔχων ἑαυτῷ σύγχρονον ἐβουλήθη κόσμον κτίσαι ὅς κόσμον ἐννοηθεὶς θελήσας τε καὶ φθεγγόμενος ἐποίησεν*.

* * *

Библиографија

- Bertsch, Ludwig. *Die Botschaft vom Christus und unserer Erlösung bei Hippolyt von Rom: eine materialkerygmatische Untersuchung*. Trier: Paulinus-Verlag, 1966.
- Lampe, Geoffrey William Hugo. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Oxford University Press, 1961.
- Marcovich, Miroslav, ed. *Hippolytus. Refutatio omnium haeresium*. Patristische Texte und Studien, im Auftrage der Patristischen Kommission der Akademien der Wissenschaften in der Bundesrepublik Deutschland herausgegeben von K. Aland und E. Mühlenberg, Band 25. New York — Berlin: Walter de Gruyter, 1986.
- Mühl, M. „Der lôgos endiâthetos und prophorikòs von der älteren Stoa bis zur Synode von Sirmium 351“, *Archiv für Begriffsgeschichte*, VII (1962): 7–56.
- Pohlenz, Max. *Die Stoa*² I. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1959.
- Pohlenz, Max. *Die Stoa* II. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1955.
- Richard, M. „Hippolyte de Rome.“ In *Dictionnaire de Spiritualité*, Fascicules 44–45, 545–571. Paris: Beauchesne, 1968.

Примљено: 3. 6. 2020. | Одобрено: 1. 9. 2020. □